

İngilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivləri

Səadət Davud qızı Fərhadova Köroğlu

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant,

Xəzər Universiteti

E-mail: sfarhadova@khazar.org

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. A.Y. Məmmədov,
filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı

Açar sözlər: “lingua franca”, ingilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivləri, dilin qlobal statusu və güc balansı

Ключевые слова: «lingua franca», перспективы английского языка «как lingua franca», мировой статус языка и баланс сил

Key words: “lingua franca”, perspectives of English “as lingua franca”, global status of language and balance of power

Bu gün ingilis dili yayılma arealına görə çox qərribə bir mənzərə yaratmışdır. Bu dildən “ana dili kimi istifadə edənlərin sayı ilə ondan ikinci dil kimi istifadə edənlərin sayı arasında proporsiya 1:4–nisbətindədir” (1, p.2). Bəs ingilis dilinin “lingua franca kimi” belə yayılmasında hansı amillər rol oynayır? Əlbəttə, burada faktorların çoxluğu qaçılmaz olsa da, mənim-sənilmə, təbii çətinliyi dəf etmə, ünsiyyəti və anlamı yaxşılaşdırma, miqrasiya problemlərini həll etməyə yönəlişlilik, təminatmə və eyni zamanda doğma yerli dillə birgə mövcud olma imkanları əldə etmək bu faktorlar arasında öncül yerləri tutur.

İngilis tədqiqatçısı J. Jenkins ingilis dilinin “lingua franca” kimi işlənməsi tarixindən danışarkən yazır: “Mənim bildiyimə görə, ingilis dili “lingua franca kimi” termin və onun qısaltması olan “ELF” olaraq ilk dəfə ictimai yerlərdə 1996-cı ilin martından istifadə edilmişdir” (2, p. 594). J. Jenkins. Müəllif sonradan həm də qeyd edir ki, “əgər mən oxucularda ELF-ə bu cür oriyentasiyaların normal olduğu təəssüratını yaratsam, bu ciddi şəkildə yanlış məlumat sayılardı” (2, p. 597).

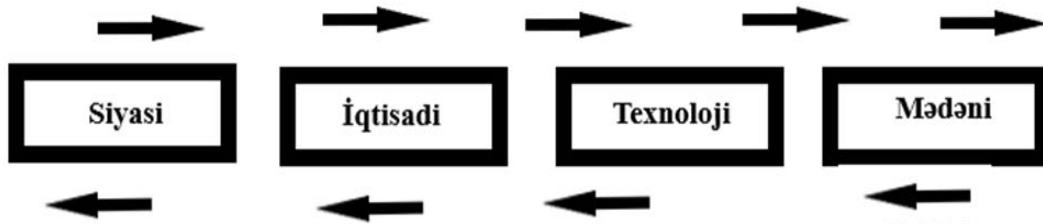
Danışq dillərinin mövcudluğu şəraitdə insanlar arasında bir-birini başa düşmək məsələsi çətinləşdiyi zaman, bu maneələri aradan qaldırmaq üçün ona tələbat yarandıqda, o zaman “lingua franca” özünün universallığı ilə xüsusi yer tutur, çünki İngilis dili Ana Dili kimi (EMT-English as a Mother Tongue) və İngilis Dili Lingua Franca (ELF-English as a Lingua Franca) kimi işləndiyi bütün hallarda bu dilin üstün imkanları azalmağa doğru getmir. Lakin burada fərqlər ondan ibarətdir ki, birincisi qeyd etdiyimiz EMT halında ingilis dili milli identifikasiya, kimlik ehtiyaclarına cavab verdiyi halda, ikincisi, yəni ELF halında, xüsusilə, yerli olmayan əhali arasında beynəlxalq ünsiyyət məqsədi daşıyır və yuxarıda qeyd olunan zəruriyyətləri qarşılamaq üçün istifadə edilir.

ELF-in vernakulyar (yalnız dialekt, məişət və bu kimi sahələrdə gündəlik danışq dili kimi işlənməsi) səviyyədə yaranması və inkişafı mexanizminin öyrənilməsi və onlara təsir edən sosial-mədəni faktorların müəyyən edilməsi, onların ölçülməsi və təsir imkanları kimi məsələlər də, heç şübhə yoxdur ki, elmi-nəzəri və linqvistik problemlər sırasına daxildir.

İngilis dilinin dialekt şəklində variantlarının çoxalması da artıq ingilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivlərinin, yaxın və uzaq meyllərinin hesablanması və onların bəzi mühüm xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini zəruri edir. Hazırda, məsələn, təkcə isimlərin “sayıla bilənlik

sistemini əhatə etməkdə ümumi cəhətlərin olması 82 ana dili ingilis olan ölkəni (native speakers) və 98 qeyri-ana dili hesab olunan (none-native speakers) ölkələri əhatə edir” (3, p. 103). Bu onu göstərir ki, ingilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivlərinin öyrənilməsi, həm də onun qrammatik dil sistemində nüfuz etməyini ehtiva edir və odur ki, oradakı yeni tendensiya-ların təhlil edilməsini, vernakulyar şəbəkənin konfrontativ və kontrastiv öyrənilməsini də ön plana çəkir.

Bir tərəfdən qlobal dilçilik sahəsində, digər tərəfdən müqayisəli dilçilik baxımından ingilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivlərinin öyrənilməsi əhəmiyyətlidir. Əgər belə demək mümkünsə, biz bu perspektivdə güc balansını təhlil etdikdə burada əsasən dörd mühüm fakto-run aparıcı rola malik olduğunun şahidi oluruq. Bunlar həmin dilin hazırda daşdığı siyasi, iqtisadi, texnoloji və mədəni funksiyalarında əks olunmuşdur. (Bax: Şəkil 1)

Şəkil 1.
İngilis dilinin "lingua franca" kimi perspektiv inkişafında güc balansının strukturu

Siyasi faktorlar bir ölkə və ya bütün ölkələr daxilində, hətta ingilis dilinə zidd olan ölkələri də özünə daxil etməklə müəyyən insan qrupları yaratmaq imkanları ilə bağlıdır. Məlumdur ki, dil insanların inkişafı ilə birgə addımlayır və odur ki, bəzi hallarda ingilis dilinin qlobal dil kimi fəaliyyət göstərmə imkanları yeni yaranan təzyiqlərdən də asılı olur. Məsələn, Rusiya-Ukrayna müharibəsinin yekunlarında ingilis dilinə olan münasibətin bu ölkələrdə siyasi faktorlar səbəbindən dəyişə bilməsi də gözlənilən ola bilər.

Biz bir ölkənin insanların hiss etdiyi vəziyyətdən başlayaraq, qlobal dil səviyyəsinə qədər ingilis dilinə ya rəsmi dil, ya da xarici dil kimi imtiyazlı status vermək seçiminin reallıqlarının öyrənilməsini ingilis dilinin “lingua franca kimi” gələcək perspektivlərinin daha doğru dərk olunmasında əhəmiyyətli hesab edirik. Təbii olaraq, ingilis dilinin “lingua franca kimi” perspektivlərində onun qlobal status iddiasını daha az etibarlı edəcək faktorlar (maneələr) də mövcuddur. Bu cür ziddiyyətlərin əsasında siyasi antipatiya ilə birgə, iqtisadi amillər də rol oynaya bilər.

Post-müstəmləkəçilik dövründə ingilis dilinin davamlı olaraq geniş şəkildə istifadə edilməsinə qarşı bəzi Avropa burjuaziyasının ingilislərin guya onların istedadlarının, dahilərinin və iqtisadiyyatlarının oğurlamasına dair də bəzi yoxlanılmamış neokolonial tənqidlərinə də rast gəlirik. Arqumentlərin ümumi mənası ona gəlir ki, on səkkizinci və on doqquzuncu əsrlərdə Avropa öz evlərini və muzeylərini bəzəmək üçün Afrikadan sənət xəzinələrini mənimsəməklə iyirminci əsrdə öz dillərini və mədəniyyətlərini zənginləşdirmişlər. Bu səbəbdən bu gün Afrikanın iqtisadiyyatına, siyasətinə, mədəniyyətinə, dillərinə və vətənpərvər yazıçılara ehtiyacı yaranmışdır. Bu cür təzadlı arqumentlərin forması müxtəlif olsa da, kontekstual olaraq qlobal miqyasda belə iddialar hələ də vardır. Buna oxşar hadisələr tarixdə istisna olunmur və bəzən bunun əksi olan hadisələrlə də rastlaşmalı oluruq. “Məsələn, 1996-cı ildə Əlcəzair (keçmiş Fransa koloniyası) fransız dilini əvəz edərək, məktəblərdə ingilis dilini əsas xarici dil etmək qərarına gəldi” (4, p. 126).

Müasir dövrdə ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivlərinin genişlənməsində təhsil faktoru geniş rola malikdir, lakin bu, məsələn ingiliscə yazmaq və oxumaq baxımından bəzən bir sıra şərtlərdə mədəni kimliyin qurban verilməsi kimi səslənir. “Bu o deməkdir ki, kurikulumlar adətən ingilis dilinin qlobal rolunu iqtisadi-mədəni fakt kimi qeyd edir və əsasən onu öyrənmək üçün aşağıdakı motivasiya növlərindən birini və ya hər ikisini irəli sürür: bu - utilitarlıq, yəni beynəlxalq biznes üçün əhəmiyyətli və ideal olmağı, yəni mədəniyyətlərarası ünsiyyəti və qarşılıqlı anlaşmanı daha da inkişaf etdirmək qabiliyyətini və onun yaratdığı potensialı özündə birləşdirir” (5, p. 12). Biz hesab edirik ki, hər bir dövlətin müstəqil dil siyasətinin qurulmasında Azərbaycanda olduğu kimi balanslaşdırılmış dil siyasətinin aparılması bu cür iddiaların qarşısını almaq üçün mühüm vasitəsidir. Yəni, multikultural dəyərlərin qurban verilməsinin və milli dəyərlərin hamıdan yüksək olması kimi iddiaların olması hazırkı dövrdə bəzi şahidi olduğumuz ölkələrin son nəticədə qlobal özünütəcridinə yol açır.

Siyasi və mədəni arqumentlərlə bircə bir sıra iqtisadi arqumentlər də mövcuddur. Onlarda birinci yerdə duran maneələrdən mühümü ingilis dilinə sərmayəsinin azaldılması təklifləri ilə bağlıdır. Lakin məlumdur ki, hələ qlobal deyil, yalnız regional səviyyədə fəaliyyət göstərmək üçün ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivlərinin düzgün qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır. İngilis dilinin gələcək statusu müəyyən dərəcədə həmin ölkənin gələcəyi ilə bağlı olmalıdır. Məsələn, iyirminci əsrdə ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivləri onun həm də daha çox ABŞ-a arxalanması olmuşdur, lakin bu arxalanma süni olmayıb obyektiv tarixi reallıqların nəticəsində mümkün olmuşdur. İyirminci əsrin texnologiyasındakı beynəlxalq inkişaf tendensiyaları da burada qarşılıqlı rol oynamışdır, çünki sənaye (yəni elektron) inqilabına nəzarət etmək xüsusiyyəti ABŞ və İngiltərənin vahid dil məkanına bağlanmasına təkən vermişdir.

İngilis dilinin bütün dünyada inkişaf etməsi yoluna texnologiya hər hansı digər regional müxtəliflikdən daha çox təsir göstərir, lakin İngiltərə, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Kanada və Cənubi Afrikada müntəzəm olaraq öz “*narahatlıqlarını*” ifadə edən insanların münasibətlərinə rəğbətə yanaşır. Bəzən, bir sıra milli mətbuatlarda ‘amerikanizmlərin’ hücumu haqqında fikirlər səslənsə də, əgər ABŞ-ın hərbi və ya iqtisadi qüdrətini pozacaq bir şey olsaydı, dilin qlobal statusu üçün də qaçılmaz nəticələr olardı. Məsələn, Kanadanın bütün ingilisdilli əhalisi fransız dilinə keçməyə qərar versə və ya Cənubi Afrikanın bütün ingilisdilli əhalisi *afrikaans* dilini seçsə belə, ingilis dilinin dünya dili kimi təsiri azalmayacaqdır.

Miqrasiya məsələlərinin həllində qlobal dünyada dil və ünsiyyətin yarada biləcəyi boşluqların dərhal doldurulmasında, xüsusilə Avstraliyada son zamanlar asiyalı mühacirlər tərəfindən immiqrasiya meyllərinin güclənməsi, Ukraynada kütləvi qaçqın axının Avropa və Amerikada asan həlli məsələlərində də ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivləri 1990-cı illərdə olduğu kimi siyasi, iqtisadi, texnoloji və mədəni amilləri unifikasiya edən bir sistemin mövcudluğunu labüd edir.

Nəhayət, ingilis dilinin ana dili ilə əlaqəli olmayan alternativ təsviri mövcud olduqda və qəbul edildikdə, ingilis dili “*ana dili olmayan*” ölkələrdə əhali artıq özlərini marginal qrup hesab etməyəcəklər.

Məqalənin aktuallığı. İngilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivləri bu gün müxtəlif sahədə çalışan elm adamlarının daim diqqət mərkəzindədir. Bununla bağlı inkişaf tendensiyalarının öyrənilməsi və bu yolda mövcud olan və qarşıya çıxma biləcək maneələrin dillərin qarşılıqlı təsir imkanları nöqtəyi-nəzərindən araşdırılması həmişə aktualdır. Məqalə, müasir dövrdə ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivlərini təhlil etməklə yanaşı, həm də bu sahədə xeyli aktual görünən “*güc balansının*” tədqiq edilməsinə də cəhd etmişdir.

Bu aktualıq həm də onunla bağlıdır ki, hazırda ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” işlənmə perspektivlərində onun çoxlu sayda şifahi danışıq formalarının mövcud olması həmi dilin qrammatik çoxnövrçülünün, digər xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsini gündəmə gətirmişdir. Odur ki, nəinki standart dil baxımından, həm də venakulyar baxımdan ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivlərinin öyrənilməsi zəruridir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Bu yenilik ondan ibarətdir ki, burada ingilis dilinin, ELF dili perspektivlərini çoxfaktorlu səbəblər baxımından tədqiq və şərh etməyə cəhd etmişdir. Məqalə göstərir ki, dördkomponentli güc balansı – siyasi, iqtisadi, texnoloji və mədəni amillər ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivləri onun qlobal inkişaf meyillərinin öyrənilməsində və qarşıya çıxan maneələrin araşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məqalə xüsusi olaraq canlı danışıq və qrammatik fərqlərin yaranmasına diqqəti cəlb etməklə, müstəqil və qlobal dil anlayışlarının balanslı surətdə öyrənilməsini məqbul hesab edir.

Tədqiqatda həm də yeni olaraq təklif edilir ki, dilin təmasda olduğu bütün faktorlar, o cümlədən insanların müvafiq olaraq dilə münasibətləri tarixi inkişaf baxımından öyrənilməli və tədqiq edilməlidir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Problem ingilis dilinin qlobal statusu sahəsində çalışan müəllimlər, tələbələr və geniş ictimaiyyət üçün ingilis dilinin “*lingua franca kimi*” perspektivlərinin araşdırılmasında onlara yaxından yardımçı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Tesi di Laurea. The case for ELF as an independent, natural and legitimate lingua franca. /MA dissertation in linguistics/ - Università Ca' Foscari Venezia, Italy, 2017, p. 2. – 104 p.

2. J. Jenkins. The future of English as a Lingua Franca? // -The Routledge Handbook of English as a Lingua Franca Edition: 1, Chapter: 47, -London: Publisher: Routledge Editors: Jenkins J., Baker W., Dewey M. - September 2017 –p. 594. - 594-605 p.

3. Tsang A. Judgement of countability and plural marking in English by native and non-native English speakers // -London, Language awareness, Taylor & Francis Group. 2017, Vol. 26, no. 4, p. 343. – 343-359 p.

4. Crystal D. English as a global language. Second edition / D.Crystal – Cambridge: Cambridge University Press, - 2003 – 212 p.

5. Seydlhofer B. A concept of International English and related issues: from 'real English' to 'Realistic English'?// - Strasbourg, Council of Europe, - 2003, - 28 p.

С.Д. Фархадова Кероглу

Природа английского языка как «*lingua franca*»

Резюме

В данной статье исследуется современное положение английского языка и перспективы его развития. Автор пытается кратко проанализировать основные факторы, способствовавшие укреплению статуса английского языка как «*lingua franca*», а также некоторые глобальные препятствия, с которыми английский язык столкнулся на этом пути.

Утверждается, что EFL начал широко использоваться, начиная с 90-х годов прошлого века, и с тех пор он претерпел множество изменений из-за широкого венекулярного использования этого языка, который нуждается в дальнейшем вложении с точки зрения грамматических структур.

Статья иллюстрирует четыре взаимосвязанных фактора, которые расцениваются как «баланс сил» в будущем развитии английского языка как «*lingua franca*». Также подчеркивается, что как в случае других языков, так и в случае «*lingua franca*» нельзя игнорировать историческое сосуществование языка и нации.

S.D. Farhadova Koroghlu

The nature of the English language as “*lingua franca*”

Summary

This article researches the current position of English and its perspective developments. The author tries to briefly analyses the major factors facilitating to the empowerment of the status of English “as a *lingua franca*” and some global impediments faced English on this road.

It is stated that EFL started to be widely used starting from 90th of the previous century and since it has gone through a lot changes because of a wide vernacular usage of this language which need further investigation in terms of the grammatical structures.

The article illustrates the four interrelated factors which are regarded as “balance of powers” in future development of English language as “*lingua franca*”. It is also highlited that as in the case of no language as well as in the case of “*lingua franca*” the historical coexistence of language and nation should not be ignored.

Redaksiyaya daxil olub: 25.04.2022